

LIPA SPRAVE NA LJUBLJANSKIH ŽALAH / I. Z.

Sprava – resnica in sočutje

Nekaj bistvenih pojmov in kategorij za nadaljevanje procesa narodne sprave ostaja nedorečenih

Ob trideseti obletnici prve spominske slovesnosti ob breznu povojnih pomorov v Kočevskem rogu ter ob stoti obletnici rojstva nadškofa dr. Alojzija Šuštarja je Slovenska akademija znanosti in umetnosti organizirala simpozij *Slovenska sprava*.

Priljubljeni odbor simpozija o spravi so sestavljali akademiki Tadej Bajd, Tine Hribar, Jože Krašovec in Peter Vodopivec. Vprašali so se, ali je Prešernov klic iz Zdravljice »edinstvo, sreča, sprava k nam naj nazaj se vrnejo«, dandanes obrnjen bolj k preteklosti ali k prihodnosti. »Smemo upati, da bomo kdaj poleg obstoječega spravno nejasnega spomenika postavili tudi jasen obelisk sprave? Še lahko verjamemo v uresničitev prešernovske želje, da koder sonce hodi, prepri iz sveta bo preganjan, in da bomo tudi doma kdaj zaživel spravo? Še lahko dosežemo dialogsko argumentiran pogovor o odgovornosti za tragične slovenske delitve v naši zgodovini? Kaj narediti, popraviti in pripraviti, da bi lahko živeli spravno? Čeprav ne v človeka presegajoči čisti ljubezni, pa vendarle brez ubijalskega sovraštva?« Menijo, da kljub spravi z mrtvimi in slovenski osamosvojitvi vse bolj pogosto slišimo, da dejanske sprave nismo uresnili.

Med nastopajočimi v sredo, 24. junija, so bili, če omenimo le nekatere, Spomenka in Tine Hribar, člana vladne komisije za grobišča Mitja Ferenc in Pavel Jamnik ter pet katoliških inte-

lektualcev: Janez Gril, Anton Stres, Jože Krašovec, Tomaž Erzar, Mari Jože Osredkar. Vsi nastopajoči, naslovi njihovih predavanj, povzetki in nekatera celotna besedila so objavljena na spletni strani *Družine*. Naj zato tu izpostavimo misli iz dveh predavanj.

Janez Gril je povedal svojo zgodbo

Spravo razume kot proces, v katerem sprti in razdeljeni ljudje, ki so doživeli ali povzročili velike krivice in gorje, postopno presegajo breme preteklih dogodkov in hudih zamer, odpustajo in/ali obžalujejo krivice, ki so jih doživeli ali naredili; prenehajo druge sovražiti in se zavestno izogibajo vsemu, kar bi sovražstvo ali bolečine poglobljalo in ohranjalo. Prizadevajo si za medsebojno strpnost, miroljubno sožitje in sodelovanje pri delu za drugačno in lepšo prihodnost vseh.

»Vse v duhu gesla: Resnica in sočutje. Resnico iščemo, sočutje gojimo. Verni ljudje najdemo oporo za takšno ravnanje v Svetem pismu in Božjih zapovedih, med katerimi je ljubezen do bližnjega najvišja. Neverni pa

se lahko opirajo na svojo vest in univerzalno etično zapoved, ki vsakemu človeku naroča: Delaj dobro in varuj se hudega. To je moj spraven credo.«

Naj bom priden in naj učiteljico ubogam

Rodil se je leta 1947 v bližini Dolenjskih Toplic v senci roških gozdov. Že kot majhen otrok je slutil, da Rog skriva nekaj, o čemer se ne sme govoriti. »Ko so se odrasli po tistem pogovarjali, so otroke podili stran. Od daleč smo vlekli na ušesa in zvedeli, kaj se je med vojno in po vojni tam zgodilo. Ko sem odhajal v šolo, me je mama vzela v naročje in mi naročila, naj bom priden in naj učiteljico ubogam. Če pa bo rekla, da Boga ni, ji ne smeš verjeti. Ona mora tako govoriti. In če bo rekla, da so bili partizani samo dobri ljudje, to ni res. Oni so ubili tvojega strica in starega očeta in še veliko drugih ljudi. To moraš vedeti, a tega ne smeš nikomur povedati.«

Pozneje je izvedel. Stari oče je italijanskim vojakom pred hišo nalival žganja in delil jajca, da ne bi šli sami v klet, kjer so bili s slamo zametani

trije ranjeni partizani. Dovolj za obtožbo o sodelovanju z okupatorjem in ustrelitev. To se je zgodilo poleti 1942 v času druge faze revolucije na Dolenjskem. Ustrelil ga je partizan iz sosednje vasi. Grilova in njegova družina sta imeli v cerkvi sedež v isti klopi.

Oče in njegovi prijatelji so zaradi tega šli k vaškim stražam in pozneje k domobrancem. »Moj oče ni odšel na Koroško. Več mesecev se je skrival blizu doma. Ko se je po amnestiji javil v Novem mestu, so ga zaprli. Vsak večer, bilo je v septembru 1945, so še vedno vozili domobranci v Rog. Nekega večera je prišel na vrsto tudi on. Rešil ga je partizan, doma iz Sežane, ki je očeta poznal. Ko je bil že pred tovarnjakom, ga je nagnal nazaj. Drugi dan so ga izpustili. Da sem se rodil, ima zaslugo tudi ta partizan.«

Nihče nas ni vprašal, kako se počutimo

Kot mladenič je spoznal, da smo Slovenci razdeljeni na dva dela: na privilegirani in napredni ter na zapostavljeni in nazadnjaški. Prvi so se hvalili z revolucijo, zmago nad okupatorji in domačimi hlapci, preganjali reakcijo in Katoliško cerkev, zapirali duhovnike in vernike, nacionalizirali cerkveno premoženje, zaničevali krščanski pogled in svet ter ljudi posiljevali s svojim znanstvenim svetovnim nazorom.

»Drugi smo morali to molče prenašati, skrivati svoje bolečine zaradi pobitih sorodnikov in znancev, tajiti svoje nestrinjanje z ideološkim nasiljem ter s črno-belo interpretacijo vojnih in povojnih dogodkov. Molk o žrtvah revolucionarnega nasilja je bil zapovedan, čeprav nikjer zapisan. Nihče nas ni vprašal, kako se počutimo. Nismo imeli besede. Ko sem se odločil, da postanem duhovnik, sem izgubil zdravstveno zavarovanje. Ko je šel oče na občino spraševati,

zakaj to, so mu rekli: 'Izbral je napačno šolo.'

Dolgo časa sem bil prepričan, da strah hromi samo žrtve, pozneje pa sem uvidel, da bremeni tudi storilce. Bali so se samih sebe in zločinov, ki so jih zagrešili.«

»Delaj za spravo v vašem narodu«

Janez Gril je spomnil, da je o Rogu veliko ljudi veliko vedelo. »Nekateri so se delali, da ne vedo nič. Poznal sem človeka, ki je streljal domobranci, šoferja, ki jih je vozil na morišče, domačina iz sosednje vasi, ki se je rešil iz jame. Pri breznu Pod Krenom sem bil prvič poleti 1967. Tja me je peljal župnik Roman Kavčič. Pred odhodom mi je naročil, naj vzamem s seboj košaro gob. Iz Kočevja sva se peljala v Rog in malo za telefonskim drogom št. 122 ustavila avto. Po nevidni stezi sva prišla do jame. Še danes se spominjam tišine kočevskih gozdov in tesnobe, ki me je prevzela. Tiho sva molila in se vrnila k avtomobilu. Kmalu sta naju ustavila miličnika in vprašala, kje sva bila. Župnik se je predstavil in rekel, da sva nabirala gobe. Moja košara je bila prepričljiv dokaz.«

Pozneje se je še ustavil pri omenjenem drogu, vendar ni nikoli več srečal milice. Leta 1981 je med počitnicami k breznu Pod Krenom peljal Johna Carrola, svojega profesorja na Fakulteti za družbene vede v Rimu. Poslušal je pripoved, gledal v brezno in mu dejal: »Delaj za spravo v vašem narodu.«

Leta 1989 je na grobišče peljal sošolce duhovnike. »Stežica je bila že bolj shojena in ob jami smo videli ostanke sveč. Na robu brezna smo pod listjem našli veliko tulcev, ki so tam ostali od leta 1945. Pokojni sošolec Janez Pogačnik je dal narediti kelih. Držaj keliha je obložen s temi tulci. Hranijo ga v cerkvi v Trnovem.«

Terjali so odgovor, kje so ubiti

Spomnil je tudi, da si je komunistična oblast zelo prizadevala, da bi povojni poboji ostali skriti in zamolčani. »Načrt ji ni uspel po zaslugi mnogih ljudi, ki niso hoteli več molčati: preživelih domobrancev, pesnikov in pisateljev, filozofov in drugih. Resnica je prihajala na dan v vsej svoji kruti resničnosti. Z njo pa tudi bolečina, ogorčenje in jeza sorodnikov ter prijate-

30
let po slovesnosti
v Rogu

ljev zamočanih žrtev. Terjali so odgovor, kje so pobiti, kdo so storilci in kdaj bodo odgovarjali za svoje početje. Zločin je, zločincev ni. Še danes ni dosti drugače.«

Meni, da lahko razkol premosti samo sprava. »Zanjo je bilo doslej že veliko narejene-ga: v Cerkvi in družbi, v svetu umetnosti in literature, kul-ture, filozofije, tudi politike. V osemdesetih letih so na teoloških tečajih za izobražence in študente v Ljubljani in drugod po Sloveniji predavali zelo raz-lični ljudje, med njimi Spomen-ka Hribar, France Bučar, Andrej Capuder, Taras Kermauner, Tine Hribar, Anton Stres, Alojz Rebula, Franc Rode in drugi. Dvorane so bile nabito polne. Ljudje so želeli slišati besede, ki so odpirale upanje v drugačno prihodnost.«

Iz besednjaka je začela izginjati revolucija

Iz besednjaka političnih ve-ljakov in medijev je začela izginjati beseda revolu-cija. Nadškof Alojzij Šuštar ga je prosil, naj se udeleži sestan-ka, na katerega so prišli Jože Smole, Janez Dolničar in Bogdan Osolnik. »Na dolgo in široko so razlagali, kako samoupravni socializem ni proti Cerkvi, da spoštuje vero in verne ljudi. Oblast obžaluje pretekle napake in si prizade-va, da se ne bi več ponovile. Ravno takrat je odmeval zaplet s pogrebom in vprašanjem, kje sme v sprevedu iti križ. Nadškof je bil potrpežljiv poslušalec. Na koncu me je povabil, naj jaz, ki sem rojen po vojni, povem, kako doživljam oblast. Takole nekako sem rekel: 'Tovariši, v pogovoru niste niti enkrat izre-kli besede *revolucija*. Jaz pa sem vse življenje poslušal o zaslugah revolucije in njenih nosilcev. Ali me imate za norca vi ali so me imeli prej drugi?' V zadregi, ki je nastala, se je oglasil Bog-dan Osolnik: 'Gospod Gril, tudi nas so imeli za norce.'«

Danes se mu zdi, da je govoril resnico. »Zelo malo posamezni-kov je odločalo, kako bo tekla revolucija in kako bo tudi odpor proti okupatorju služil njenim ciljem. Večina ljudi je na parti-zansko stran pristopila iz čistih namenov, da se upre okupatorju in odpravi socialne krivice, ki

jih tudi takrat ni manjkalo. Potem pa je slepo uboga-la komisarje, tudi takrat, ko jih ne bi smela.

Isto velja za vaše straže in domobrance. Upravičeno so zavračali komunistične ideje in se branili pred revolucionarnim nasiljem, ki je ogrožalo njihova življenja. Okupatorji so njihove dobre namene grdo izrabili, Italijani prefrigano, Nemci grobo in direktno. Del krivde nosijo tudi takratni politični in cerkveni voditelji. Preveč naivno so zaupali zaveznikom in se preveč zanašali na druge, tudi na cerkveni vrh v Rimu, premalo pa na lastno presojo in odgovornost.«

Niso bili izdajalci in okupatorjevi hlapci

Obtoževati vse partizane za medvojno nasilje in povojne zunajsodne poboje se mu zdi

NI MOGOČE LOČEVATI POVOJNIH POMOROV IN POBOJEV OD MEDVOJNEGA REVOLUCIONARNEGA NASILJA.

krivično. »Sledili so ukazom in morali, pogosto proti svoji volji, tako ali drugače pri njih sode-lovati. Tudi v strahu za svoje življenje. Isto velja za nasprotno stran. Kmečki fantje, ki so ho-teli obvarovati svoje domove in življenje svojih dragih, niso bili izdajalci in okupatorjevi hlapci. Za te so jih naredili revolucio-narji in okupatorji, ki so njaho-vo upravičeno obrambo proti partizanskemu nasilju postopno spremenili v kolaboracijo. Tudi po krivdi njihovih voditeljev, ki niso predvideli pasti, v katere so se ujeli.«

Ni in noče biti sodnik. Sodbo prepušča Bogu in zgodovini. »Ne režimski iz preteklih desetletij, ki je nekritično poveljevala ene in obtoževala druge, temveč zgodovini, ki išče resnico in stvari postavlja na pravo mesto. Našo žalostno zgodbo bo nekoč povzela z nekaj besedami: Tragična posledica fašizma, na-cizma in komunizma. Žalostno je, da smo Slovenci odpustili vsem trem nosilcem ideologij: Italijanom, Nemcem in Rusom, le sami sebi in drug drugemu (še) ne.«

PO TREH DESETLETJIH PRIHAJAMO DO SPOZNANJA, DA POLOVIČARSKA SPRAVA NI MOGOČA OZIROMA NE ZASLUŽI TEGA IMENA.

Janez Gril je trdno prepričan, da se bo proces sprave nadalje-val in končal.

Pogoj za smiselno prizadevanje za spravo

Dr. Anton Stres je izpostavil tri nerazčiščene sklope vprašanj, njihova razjasnitev pa je pogoj za smiselno prizadevanje za spravo.

Prvo zadeva status zgodo-vinske resnice. »Zaklinjanje, da se 'zgodovina (mislijo seveda na zgodovinopisje) ne sme spreminjati' je iracionalna zah-teva in žaljiva do zgodovinopis-ja samega. Zgodovinopisje ni ideologija, ki je lahko dogmat-sko zabetonirana, ampak je znanost. In kakor je v znanosti vsaka teorija ovrgljiva ali pa sploh znanstvena teorija ni, velja to tudi za teorije o med-vojni in povojni zgodovini na Slovenskem. Zavračati *a priori* to možnost pomeni priznavati, da dosedanje zgodovinopisje znanstveno sploh ni, ampak je ideologija po meri nekih drugih interesov, ki nimajo veliko opraviti s tem, kaj je res in kaj ni.«

Druga naloga je določitev strank v postopku narodne sprave. To je za dr. Stresa najbolj nujno in hkrati verjetno najtežje. Kdo naj se spravi s kom?

Tretje je nerazjasnjeno dvo-umje, ki zadeva moralno oceno nasilja nasploh in še posebej revolucije.

Polovičarska sprava ni mogoča

Dr. Stres meni, da po treh desetletjih prihajamo do spoznanja, da polovičarska sprava ni mogoča oziroma ne zasluži tega imena. »Ni mogoče ločevati povojskih pomorov in pobojev od medvojne-ga revolucionarnega nasilja. Ni več mogoče obsojati samo drugega dejanja, odobravati pa prvo, ki je dejansko porodilo drugo. Ni mogoče dopuščati nobenega dvoumja in nejasnosti pri po-imenovanju tega, kar priznava-mo kot legitimno – tudi če se s tem ne strinjamo –, in tega, kar je v vsakem primeru zavrženo in zato tudi mora biti zavrženo, moralno in tudi pravno. Če pa ne mislimo iti do konca, potem tudi prvi korak ni več prvi ko-rak, ampak samostojno dejanje s svojo samostojno in relativno vrednostjo.«

Meni, da tako ostaja še po treh desetletjih od slovesnosti v Rogu, ki jo imenujejo »spravna slovesnost«, nekaj bistvenih pojmov in kategorij za nadalje-vanje procesa narodne sprave nedorečenih. Tudi dejstvo, da Državni zbor RS ni sprejel za svojo evropske obsodbe vseh treh totalitarnih režimov, ki so v velikem delu Evrope povzro-čili hudo teptanje človekovih pravic že pred drugo svetovno vojno, med njo in po njej, naka-zuje, da je pred nami še dolga pot.

IVO ŽAJDELA

ivo.zajdela@druzina.si

SIMPOZIJ O SPRAVI JE BIL V DVORANI SAZU. / I. Ž.